

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АГАРТУУ МИНИСТРЛИГИ

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

ПРЕДМЕТТИК СТАНДАРТ

«ӨЗБЕК АДАБИЯТЫ»

окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү
уюмдарынын 7-12-классстары үчүн

Бишкек – 2025

ИШТЕП ЧЫККАНДАР:

- 1. Махсумханов С.,** Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин курамындагы Окуу китептерин даярдоо борборунун башкы редактору, филология илимдеринин кандидаты.
- 2. Акрамова М. М.,** тажрыйбалуу өзбек тили жана адабияты адиси.
- 3. Ишонхонова С. М.,** Кара-Суу районунун Ч. Айтматов атындагы №69 орто мектебинин өзбек тили жана адабияты мугалими.
- 4. Батыркулова А.Б.,** жооптуу, Кыргыз билим берүү академиясынын филологиялык билим берүү лабораториясынын башчысы, п.и.к.

РЕЦЕНЗЕНТТЕР:

- 1. Исакова Б.Т.,** Ош шаарындагы өзбек тили жана адабияты мугалимдеринин кеңешмесинин башчысы, филологиялык илимдер боюнча философия доктору
- 2. Базарбаева З. А.,** Ош шаарындагы З.М.Бобур атындагы №43 орто мектебинин өзбек тили жана адабияты мугалими, Билим берүүнүн мыктысы
- 3. Турсунова Л. М.,** Ош шаарындагы Өмүрбек датка атындагы орто мектебинин өзбек тили жана адабияты мугалими.

Кыргыз Республикасынын окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 7-12-класстары үчүн «Өзбек адабияты» предметтик стандарты Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик жалпы билим берүү стандартына, Кыргыз Республикасынын ченемдик-укуктук актыларына ылайык иштелип чыкты. Предметтик стандарт өзбек жана дүйнөлүк адабиятты үйрөнүүнүн максаттарына ылайык предметтин жардамы менен окуучуларды тарбиялоонун, окутуунун жана өнүктүрүүнүн жалпы стратегиясын аныктайт. Предметтик стандарттын негизинде предметтик стандартта көрсөтүлгөн ыкмалар, принциптер жана окутуу усулдарын чагылдырган окуу программалары жана окуу китептери түзүлөт.

Предметтик стандарт өзбек адабиятын окутууга бирдиктүү мамилелерди камсыздайт, окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарда окуу процессин жөнгө салат жана Кыргыз Республикасынын окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептеринде өзбек адабиятты окутууну өнүктүрүүнү камсыз кылат.

Өзбек адабияты предметинин окуу программаларын, окуу китептерин жана окуу-методикалык комплексин иштеп чыгуу үчүн негиз болуп саналат

МАЗМУНУ

1. ПРЕДМЕТТИН КОНЦЕПЦИЯСЫ, МАКСАТЫ, МИЛДЕТТЕРИ ЖАНА ОКУТУУГА МАМИЛЕЛЕР.....	4
2. ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨР	7
3. МАЗМУНДУК БАГЫТТАР.....	8
4. ОКУТУУНУН УСУЛДАРЫ/ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....	9
5. ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУ ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛОО.....	11
6. ПРЕДМЕТТИ РЕСУРСТУК КАМСЫЗДООГО МИНИМАЛДЫК ТАЛАПТАР.....	14
7. ШЫКТАНДЫРУУЧУ ЖАНА КООПСУЗ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ ЧӨЙРӨ ТҮЗҮҮ.....	16

I. ПРЕДМЕТТИН КОНЦЕПЦИЯСЫ, МАКСАТЫ, МИЛДЕТТЕРИ ЖАНА ОКУТУУГА МАМИЛЕЛЕР

Бүгүнкү күндө дүйнө жүзүндө билим берүү мазмунунун улуттук өзгөчөлүктөрдү сактоо менен глобалдуу талаптарга ылайык өркүндөтүлүшү маанилүү болуп саналат. Кыргызстан дагы бул багытта улуттук жана улуттар аралык баалуулуктарды, руханий мурастарды жана тарыхый эс тутумду жаңы муундун аң-сезимине сиңирүүнү негизги максат катары койгон. Мына ушундай шартта окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүү уюмдарынын 7–12-класстары үчүн **өзбек адабияты сабагын окутуу өтө актуалдуу.**

Биринчи кезекте, адабият — бул улуттун рухий дөөлөттөрүнүн күзгүсү. Өзбек адабияты аркылуу жаштар өз элинин тарыхын, маданиятын, салт-санаасын жана дүйнөтаанымын терең түшүнүүгө жетишет. 7–12-класстар — бул окуучулардын инсандык калыптануу, жашоого болгон көз караштын түптөлүү мезгили. Бул этапта өзбек адабияты сабагы окуучулардын мекенчилдик сезимин күчөтүп, руханий байлыгын арттырып, адабий көндүмүн өнүктүрөт.

Экинчи жагынан, ХХI кылымдагы билим берүүнүн негизги талаптары — сынчыл ой жүгүртүү, чыгармачылык, өз алдынча иштөө жана маданий иденттүүлүктү сактоо. Өзбек адабияты бул компетенцияларды өнүктүрүүгө кеңири мүмкүнчүлүк түзөт. Адабий чыгармаларды талдоо, образдарды чечмелөө, автордук идеяларды түшүнүү жана баалоо аркылуу окуучулардын ой жүгүртүүсү, анализ жана синтез жасоо жөндөмү калыптанат.

Үчүнчүдөн, дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, ар бир улут өзүнүн адабияты аркылуу глобалдуу дүйнөдө өз ордун табат. Өзбек мектептеринде жана окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн класстарда адабиятты жаңыча методикалар менен окутуу – улуттук өзгөчөлүктү сактоо менен дүйнөлүк интеграцияга кошулуунун жолдорунун бири.

Ошондой эле, 7–12-класстарда адабиятты окутуу жеке эле текст окуу эмес, чыгармачылык ишмердикти (эссе жазуу, долбоор түзүү, сахналаштыруу, изилдөө иштерин жүргүзүү) да камтышы керек. Мындай багытта иш алып баруу окуучулардын өз оюн так жана көркөм айтууга, жазууга, интеллектуалдык жана эмоционалдык жактан байышына өбөлгө түзөт.

Өзбек адабиятынын окуу предмети катары мазмунунун негизин өзбек адабиятынын алтын фондусу, башкача айтканда, байыркы доордогу жана орто кылымдардагы адабий мурастардын үлгүлөрү, улуттук фольклор, акындар поэзиясы, жазма адабиятыбыздын жана профессионал көркөм өнөрүбүздүн классикалык мүнөздөгү, окурмандарга кеңири таанылган чыгармалары түзөт. Булардын ичинен 10-11-класстарда классикалык жана профессионалдык адабиятка басым жасалып, ал системалуу курс иретинде тарыхый-адабий негизде үйрөнүлөт. Адабият ааламдын сырын, адамдын жан дүйнөсүнүн эстетикалык камылгасын, туюмун кабылдап, анын турмушунун ар кыл жактарын көркөм образдар аркылуу чагылдырат. Адабияттын адеп-ахлактык, эстетикалык, таалим-тарбиялык, дүйнө таануучулук жана билим берүүчүлүк мүмкүнчүлүгү өтө кенен.

Мектепте окутуу үчүн көркөм чыгармаларды тандоо төмөндөгүдөй негизги критерийлерге таянат:

адеп-ахлактык чен-өлчөм: чыгарманын бийик моралдык-этикалык асыл нарктарга, гуманисттик идеяларга тарбиялоочу мүмкүнчүлүгү, тарбиялык-таанытуучулук потенциалы;

эстетикалык-көркөмдүк чен-өлчөм: чыгарманын көркөм формасынын кооздугу жана анын окурмандар арасындагы рейтингинин жогорулугу;

лингвистикалык чен-өлчөм: адабий тилдин нормасынын жалпы калк үчүн мүнөздүүлүгү;

психологиялык-педагогикалык чен-өлчөм: чыгарманын окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө, кабылдоо мүмкүнчүлүгүнө, таанып-билүүчүлүк кызыкчылыгына, муктаждыгына ылайык келиши;

жанрдык-тематикалык чен-өлчөм: чыгармалардын жанрдык жана тематикалык ар түрдүүлүгү.

Адабий чыгармаларды окутуп-үйрөтүү окуучунун функционалдык сабаттуулуктун компоненти болгон окурмандык сабаттуулугун, кабыл алуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө, көркөм текстти талдоо жана интерпретациялоого, аны чыгармачыл иштеп чыгууга жана өз тексттерин жаратууга б.а., окуучулардын функционалдык сабаттуулугун калыптандырууга мүмкүндүк берген ыкмаларга, мамилеге таянат.

Көркөм чыгармаларды окуу окуучулардын өнүгүү каражаты катары каралат. Окуучунун адабий өнүгүүсү окуучунун жаш курагын эске алат, башталгыч класстарда алган окурмандык даярдыгына таянат, анын жалпы өнүгүүсү менен, дүйнөлүк көз карашынын калыптануусу жана адеп-ахлактык баалардын эволюциясы менен түздөн-түз байланышта болот.

Адабиятты окутуу окуучунун жаш курагын эске алат, бирок окуучу өздөштүргөн деңгээл менен канааттанууга жол бербейт. Бул мааниде билим берүүнүн милдеттери жетишкен деңгээлден алдыга кетет, окутуу процесси окуучунун өздөштүргөн абалын улам өзгөртүү процессине айланат.

Окутуунун максаттары жана милдеттери

Өзбек адабиятын окутуунун жалпы максаты — өзбек улуттук руханиятын жана маданиятын жаш муунга жеткирип, аларды өз элинин тарыхына, тилине, үрп-адаттарына жана салттарына болгон терең сүйүү жана урмат менен тарбиялоо. Адабий чыгармалар аркылуу окуучуларга улуттук баалуулуктарды, дүйнө таанымдык концепцияларды жана ой жүгүртүүнүн түрдүү калыптарын үйрөтүү.

Өзбек адабиятын 7-9-класстарда окутуунун максаттары:

- Окуучулардын өзбек адабиятына болгон кызыгуусун арттырып, өзбек элинин тарыхый жана маданий мурастарын терең аңдоого жеткирүү;
- Окуучулардын адабий чыгармачылыгын өнүктүрүү, чыгармачылык жазууларга кызыгуусун арттыруу;
- Улуттук жана жалпы адамзаттык маанидеги баалуулуктарды, адеп-ахлактык нормаларды туура түшүнүүгө шарт түзүү;
- Окуучулардын ой жүгүртүүсүн, талдоо жөндөмүн жана жазуу көндүмдөрүн өркүндөтүү.

Милдеттери:

- Өзбек адабиятынын классикалык жана заманбап чыгармаларын окуучуларга жеткирип, адабий мурасын сактоо;
- Окуучулардын чыгармачылык, көркөм чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүү;

- Адабий чыгармаларда сүрөттөлгөн руханий, этикалык жана социалдык маселелерди талкуулоо, жөнөкөй, түшүнүктүү тилде анализдөө;

- Окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн, адеп-ахлактык баалуулуктарга болгон түшүнүктөрүн кеңейтүү.

Өзбек адабиятын 10-12-класстарда окутуунун максаттары:

- Окуучулардын улуттук, адабий жана философиялык түшүнүктөргө болгон көз карашын тереңдетүү, улуттук иденттүүлүктү сактоо;

- Адабиятты өз алдынча, аналитикалык түрдө изилдөө жөндөмдөрүн калыптандыруу;

- Окуучулардын адамзаттык жана руханий баалуулуктарга болгон түшүнүктөрүн өнүктүрүү;

- Өзбек адабиятынын ордун жана маанисин дүйнөлүк адабияттын контекстинде баалоо жана талдоо.

Милдеттери:

- Өзбек адабиятынын тарыхын жана теориясын тереңдетип үйрөтүү, окуучуларга жаңы адабий агымдарды, теориялык аспектилерди талдоо;

- Окуучулардын эстетикалык сезимин жана адабий талдоого болгон жөндөмдөрүн өнүктүрүү;

- Өнүккөн адабий тексттерди терең түшүнүү жана изилдөө үчүн академиялык тажрыйбаны колдонуу;

- Сынчыл ой жүгүртүүнү, талдоо жана салыштыруу көндүмдөрүн өнүктүрүү.

Өзбек адабияты сабагын окутуунун максаты жана милдеттери улуттук баалуулуктарды сактоо жана дүйнөлүк адабияттын контекстинде өзбек адабиятынын ордун жана маанисин терең түшүнүүгө багытталган. Окутуунун мамилелери, ошол эле учурда, чыгармачыл, аналитикалык жана сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдө окуучуларды жекече тажрыйбага багыттайт.

1) Динамикалык (Өнүгүүчү) мамиле. Окутуу ыкмалары жана мазмуну окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүнө, билим алуу деңгээлине жараша өнүгүп туруусу керек. Окутуу процессинде окуучуларды жекече кароо, алардын кызыгуусун жана кызыкчылыктарын эске алуу маанилүү. Класстардагы билим алуу процесси эволюциялык, динамикалык түрдө түзүлүшү зарыл.

2) Интерпретациялык мамиле (Тексттин ар түрдүү талдоосу). Окутууда текстти бир нече аспектиден карап, ар бир чыгарма боюнча түрдүү көз караштарды жана интерпретацияларды колдонуу керек. Окуучуларга чыгарманын каармандарын, сюжетин жана темасын терең талдоо мүмкүнчүлүгүн берүү – бул алардын жалпы адабий түшүнүгүнүн калыптанышына өбөлгө түзөт.

3) Проблемалык мамиле (Этикалык, социалдык аспектилер). Адабий чыгармаларды окутууда маселелерди талкуулоо, окуучуларды чыгарманын социалдык, этикалык, моралдык аспектилерине көңүл буруу. Бул мамиле адабий жана инсандык баалуулуктарды түшүнүүгө, чыгарманын негизги темаларына терең кирүүгө шарт түзөт.

4) Критикалык мамиле (Окуучулардын сынчыл көз карашын өнүктүрүү). Окутууда окуучулардын аналитикалык жана сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө көңүл

буруу керек. Окуучуларды чыгармаларга өз көз карашын билдирүүгө, ар түрдүү адабий теориялар жана методологияларды колдонуп талдоого үйрөтүү.

II. ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨР

Компетенттүүлүк – бул адистин интеллектуалдык, психологиялык, моралдык жана ишмердик (функционалдык) абалы, ошол аркылуу анын канчалык билим алгандыгы, көндүмдөргө ээ болгондугу, тажрыйба топтогондугу, башкалардын ишмердүүлүгүн өзүнө сиңиргендиги, маалыматтар менен куралдандыгы жана аларын кандайча колдоно алары аныкталат.

Компетенттүүлүк – бул натыйжалуу жыйынтыктарга жетишүү үчүн ыңгайлуу жүрүш-туруш модели, алгоритм, кыймыл-аракеттерди ишке ашыруунун жолдору.

Окурмандык компетенттүүлүк – адабий чыгарманы эстетикалык өздөштүрүүгө жөндөмдүүлүк, искусствонун башка түрлөрүнүн катарында адабияттын өзгөчөлүгү жөнүндө түшүнүгүн калыптандыруу, образдуу сөздүн көркөм көп маанилүүлүгүн, ассоциативдүүлүгүн, көрүү жана угуу дааналыгын ачуу аркылуу образдык сөздү түшүнүү жана инсандык деңгээлде өздөштүрүү; теориялык-адабий түшүнүктөр жөнүндө үйрөнүүчү предмет катары эмес, көркөм чыгарманы түшүнө билүүгө жардамдашкан курал, каражат катары түшүнүктү өнүктүрүү. Окуучулардын ар башка элдерге жана маданияттарга тиешелүү адабий чыгармаларды салыштыруу, талдоо көндүмдөрүнө ээ болуусу.

Эмоционалдык баалуулук компетенттүүлүгү – окуучунун адабиятта чагылдырылган адептик жана эстетикалык баалуулуктарды аныктоого жана түшүнүүгө, сезимдерин, мамилесин билдирүүгө, ой жүгүртүүгө, аларга карата өзүнүн мамилесин негиздөөгө жана базалык улуттук жана улуттар аралык баалуулуктар менен байланыштырууга, гуманисттик позицияларды жактоого жөндөмдүүлүгү.

Адабий-чыгармачылык компетенттүүлүк – ар түрдүү типтеги дил баяндарды жана түрдүү жанрдагы жана формадагы адабий чыгармачыл иштерди жазууга жөндөмдүүлүк; монологдук жана диалогдук кепке ээ болуу жана кептик баарлашууга кирише билүү; уккан жана окуган көркөм чыгармадагы маалыматты чагылдырган жазуу иштерин жаратуу; энциклопедияларды, сөздүктөрдү, интернет-ресурстарды ж.б.ларды кошуп ар кайсы маалымат булактардагы таанып билүүчүлүк жана коммуникативдик тапшырмаларды чечүү; кепти толуктоо жана байытуу, кеп маданиятын өздөштүрүү жана стилдик боёктогу кепке ээ болуу.

Предметтик компетенттүүлүктүн өзөктүү багыты – кыргыз жарандарын элдик философияны, этнопедагогиканы, элдик тилди ар тараптуу чагылдырган “Алпамыш” эпосундагы, Алишер Наваинин лирикасы, ырлары жана поэмаларындагы, Абдулла Кадиридин романдарындагы идеялар менен тааныштыруу, чыгармаларнын бай мазмунун, алардагы мекенчилдик ойлорду азыркы жаштарга жеткирүү, ушул чыгармалар эл турмушунун энциклопедиясы экендигин ушул предмет аркылуу далилдеп көрсөтүү.

Предметтик компетенттүүлүктөр окуучулардын чыныгы муктаждыктарынан, зарылчылыктарынан аныкталат, негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга шарт түзөт.

Предметтик компетенттүүлүк окуу жана практикалык ишмердүүлүктө ар дайым иш жүзүнө ашырылып турганда гана ийгиликтүү калыптандырылат. Педагог окуу тексттерине жана адабий тексттерине керектүү иш-аракеттери менен кайсы мазмунга максимум көңүл

буруу керектигин баамдап түшүнгөндө гана окуучунун компетенттүүлүгү жогорку деңгээлде калыптанат.

III. МАЗМУНДУК БАГЫТТАР (мазмундук линиялар)

Бул предметтик стандартта мазмундук багыттар (линиялар) адабий чыгарманын ар түрдүү аспектери жөнүндө түшүнүк берет, анын структуралык өзгөчөлүктөрүн ачышат. Мазмундук багыттар (линиялар) адабияттын мектеп курсунун негизги компоненттерин аныктайт.

– Мазмундук багыт (линия) 1. Автор (автордук, көркөм дүйнө)

Чыгармалардын адеп-ахлактык жана социалдык темаларын ачып берет. Эпикалык, драмалык жана лирикалык чыгармаларда автордун позициясын билдирүүнүн ар кандай жолдорун (юмор, ирония, "сүйлөгөн фамилиялар" ж.б.) карайт; мотивдерди өнүктүрүү, жазуучунун чыгармачылыгында, көркөм чыгармада каарманды / каарманды, баяндоочуну жана авторду айырмалоо. Окуучулардын өз позициясын билдирүүгө өбөлгө түзөт.

– Мазмундук багыт (линия) 2. Адабий каарман

Көркөм чыгармадагы образдар системасын, фольклордогу жана адабий чыгармадагы каармандын өзгөчөлүктөрүн ачып берет. Автордун жана окуучу окурмандардын адабий баатырды кабылдоосун карайт, өз позициясын аргументтүү билдирүүгө, адеп-ахлактык баалуулуктарды жана мамилелерди түшүнүүгө өбөлгө түзөт.

– Мазмундук багыт (линия) 3. Көркөм форма

Адабий чыгармалардын жанрдык ар түрдүүлүгүн чагылдырат. Айрыкча көркөм чыгарманын бүтүндүгүн түшүнүүнү камсыз кылат. Ар кандай жанрдагы (эпикалык, драмалык, лирикалык) чыгармалардагы сюжеттин жана анын элементтеринин өзгөчөлүктөрүн ачып берет.

– Мазмундук багыт (линия) 4. Көркөм кеп

Көркөм сөздүн негизги белгилерин аныктайт. Эпикалык, лирикалык жана драмалык чыгармалардагы көркөм каражаттардын өзгөчөлүгүн жана алардын образдарды / образдар системасын түзүүдөгү ролун ачып берет. Жазуучунун стилинин көркөм өзгөчөлүгүн түшүндүрөт.

Мазмундук багыттар (линиялар) предметтин биримдигин камсыздашат, бул болсо предметтин бардык бөлүктөрү жана темалары аркылуу өтүүчү мазмунунун, негизги түшүнүктөрүнүн өзүнчө түзүмү. 1-таблицада предметтин класстар боюнча негизги мазмунун ачып берген мазмундук багыттардын (линиялардын) жана окуу материалдын варианты көрсөтүлгөн.

IV. ОКУТУУНУН УСУЛДАРЫ/ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Билим берүү процессинде башкы орун окутуу методдоруна таандык, метод канчалык майнаптуу болсо, балага мугалим тарабынан берилип жаткан билим ошончолук жугумдуу жана натыйжалуу болору бышык.

Метод – бул ишмердүүлүк, бул чыгармачылык. Ошол чыгармачылык аркылуу бул же тигил методго ар бир доордо, ар бир мугалим тарабынан жаңы нерселер кошулуп турат. Метод «коюлган максатка ылайык келүүчү натыйжага жетишүүнү камсыз кылуучу адамдын аң-сезимдүү, белгилүү ырааттыкта аткарган иш-аракеттеринин системасы» болуп, ал:

- а) максаттын коюлушун;
- б) адамдын ишмердүүлүгүн (аракеттеринин системасын);
- в) зарыл болгон (интеллектуалдык, практикалык, предметтик) каражаттарды;
- г) объектинин өзгөрүү процессин (объектин максатка багытталган кыймылынын механизми);
- д) максатка жетүүнү камтыйт.

Педагогиканын тарыхында окутуудагы методдорду классификациялоо тууралуу эмгектер өтө көп, ошолордун бири азыркы дидактикада алардын сабакта колдонулушун жалпылап, үч топко – пассивдүү, активдүү, интерактивдүү топторго бөлүштүрүп карайт.

Адабиятты окутуу методикасында методдор тууралуу түшүнүктөр ар дайым эволюциялык аракетте болуп, улам жаңы ойлор менен толукталып келгендиги маалым.

Эвристикалык (жарым-жартылай изилдөө) методу – текстти бир топ терең талдоого жол ачып, адабияттануунун материалдарын пайдаланат, б.а., адабий чыгарманы илимий-теориялык жактан таанып билүүгө жол ачылат. Проблеманы чечүүнүн ар кандай жолдору изделет. Булар көбүнчө эвристикалык аңгемелешүү аркылуу ишке ашат. Бул методду жарым-жартылай изденүүчүлүк деп да аташат. Тапкычтыкты, активдүүлүктү өнүктүрүүчү окутуунун методу катары мугалим менен окуучунун чыгармачылык иш аракетинде тапшырмаларды табуу жолун тездетет.

Эвристикалык методго төмөнкүдөй ыкмалар мүнөздүү:

1. Суроолордун логикалык жактан так коюлушу жана ошонун негизинде окуучулардын кандайдыр бир көрүнүштөрдү байкоолордон анализдөөгө, жеке мүнөздөгү жыйынтыктардан жалпылоолорго өтүшү;

2. Көркөм чыгарманын текстти, же сын макала, иллюстрациялык материалдар боюнча жалпы класс, же бир топ, же жеке берилген суроолордон турган тапшырмалардын системасын ылайыктуу жайгаштыруу;

3. Мугалим тарабынан проблеманын коюлушу же аны окуучулардын улантышы, диспут өткөрүү.

Методикалык ыкмалары – өз алдынча билим алууга шарт түзүүчү, текст боюнча тапшырмалардын ырааттуулугун жайгара билүүчү, проблема чыгара алуучу суроолордун логикалык системасын таба алуу.

Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрү – көркөм чыгармалардан материалдарды ылгай алуу; текстти анализдөөнүн элементтери менен айтып берүү; эпизодду анализдөө; образ-каармандарды анализдөө; дилбаянга, докладга ж.б. иштерге план түзүү; проблеманы көтөрө билүү.

Изилдөөчүлүк методу – өзбек адабияты предметине чыгармаларды өз алдынча талдоо жүргүзүүчү ишмердүүлүк. Мында окуучулар жеке жана топтук изилдөө жүргүзүү менен чыгарманын идеялык-эстетикалык кунарын ачып билип, турмуш жана өз жашоосу менен салыштырып, көркөм табитин көтөрөт. Бул жагынан ал эвристикалык методго жакын болгону менен мында эвристикалык методдон үйрөнгөн чыгармаларды талдоо жана аларга баа берүү инструментарийлерин анадан ары иштетип, бир топ татаал проблемаларды окуучулар өз алдынча чече баштайт.

Методикалык ыкмалары – изилдөөчүлүк милдет тагылган проблемалык суроолорду коюу.

Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрү – көркөм чыгарманын бөлүктөрүн же бүт баарын өз алдынча талдоо, салыштыруу, баа берүү. Мугалим окуучуларга багыт жана кеңеш гана берет да, өзү пассивдүү байкоочу катары сыртта турат, изилдөөнү жана иликтөөнү окуучу же окуучулар тобу жүргүзөт. Мында ар кандай эссе, дилбаян, доклад жазууга, адабияттаануу, эстетика багытындагы эмгектерди пайдаланууга өзгөчө көңүл бурулат да, окуучулардын ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө шарт түзүлөт.

Репродуктивдүү методдо окуучулар билимди даяр түрдө алат, мисалы, алар мугалимдин лекциясынан, баяндоосунан, окуулуктардан, окуу колдонмолорунан, адабияттаануу багытындагы китептерден предметке байланыштуу маалыматтарды алат. Бирок бул ошол материалдарды ошол бойдон «мээсине көчүрүп алат» дегендик эмес, механикалык кабылдоодон аң-сезимдүү кабыл алууга өтөт дегендик. Даяр материалды бала өз даярдыгына жараша иштеп чыгып, жалпылап, жыйынтыктап, мурда алган билими менен толуктап турат.

Методикалык ыкмалар – мугалимдин баяндоосу; мугалимдин лекциясы; обзордук лекциялар; окуу китеби жана окуу куралдары боюнча тапшырмаларды берүү.

Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрү – мугалимдин лекциясынын планын түзүү жана конспектилөө; план коюу; окулган материалдарды конспектилөө жана тезис жазуу; синхрондук таблицаларды аткаруу; мугалимдин лекциясы, окуу китеби, окуу колдонмолору боюнча оозеки жоопторду даярдоо; тема же проблема боюнча жалпылоочу багыттагы дилбаяндарды, докладдарды даярдоо.

Долбоорлоо методу. Соңку кылымда азыркы педагогикада долбоорлоо (проект) методу деген түшүнүк пайда болду. Долбоорлоо методу окуучулардын жамаатташып иштөөсүнө жана алардын чыгармачылык активдүүлүгүн, ой жүгүртүүсүн, тапкычтыгын өстүрүүгө багытталган ишмердүүлүк. Мугалим менен окуучу кызматташып, ар кандай илимий билимдердин табылгаларын пайдаланып жаңы нерселерди издеп, аларды долдоорлойт. Методдо бала билген билимди дагы байытып, дагы өркүндөтүп гана калбай, аны иш жүзүндө колдоно баштайт.

Биринчи этап – уюштуруу этабында топтор жана алардын кызыгуу чөйрөсү аныкталат.

Экинчи этап – болочок долбоорду тандоо жана башкы идеяларын талкуулоо этабы болот да, анда долбоорду эмне үчүн түзөбүз жана андан кандай натыйжаларды алабыз дегендей максат-милдеттер белгиленет, тема дагы так аныкталып, план түзүлөт.

Кийинки – долбоордун курамын аныктоо, топторго милдеттерди бөлүштүрүү жана керектүү материалдарды тандоо этабында жалпы жөнөкөй план жазылат (ал кийин кеңири багытта түзүлүүгө тийиш), тема боюнча топтун жана окуучулардын кызыгууларына жараша тарыхый, археологиялык, крайтаануу, искусство чыгармалары, иллюстрациялар тандалат.

V. ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУ ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИН БААЛОО

Баалоо окуучулардын окуу жетишкендиктеринин предметтик стандарттын мазмунуна дал келишин аныктоо максатында жүргүзүлөт. Инсанга багытталган окутуунун практикасында окуучулардын окуу жетишкендиктерин текшерүүнүн төмөнкү стратегиялары көбүрөөк жайылтылган:

1) окуучунун баштапкы жана аякталыштагы жыйынтыктарынын дал келиши, б.а. окуучунун жеке өсүшүнүн динамикасы;

2) окуучу жасаган иштин критерийлер менен дал келиши.

Окутуу учурунда төмөнкүлөр бааланат:

– сабак учурундагы окуучулардын иши;

– окуучулардын ишмердүүлүгүнүн натыйжасы;

Окуучулардын жетишкендиктерин баалоодо тапшырмалардын түрдүү тапшырмалары колдонулат.

Тапшырмаларды топторго бөлүштүрүү төмөндөгүлөрдү эске алуу менен өткөрүлөт:

– берилген тапшырмаларды чечүүнүн ар түрдүү деңгээлдеги татаалдыгын;

– окуучулардын тапшырмаларды чечүүнүн ар түрдүү деңгээлдеги өз алдынчалыгын.

1-топтогу тапшырмалар – текст боюнча жалпы багыт алуу, ачык берилген маалыматты колдонуу: ачык берилген маалыматты издөө жана табуу, ошондой эле тексттеги фактылардын негизинде түз жыйынтыктар менен корутундуларды формулировкалоо (тексттеги маалыматтын негизги темасын жана идеясын түшүнүү, тексттеги айтылгандар боюнча жалпы түшүнүк).

2-топтогу тапшырмалар – текстти терең түшүнүү, маалыматты интерпретациялоо жана өзгөртүп түзүү, анализдөө, текстте ачык эмес берилген маалыматты жалпылоо жана интерпретациялоо, текстте түз айтылбаган байланыштарды орнотуу, бир топ татаал жыйынтыктарды жана баалоочу ойлорду айтуу.

3-топтогу тапшырмалар – маалыматты окуу-практикалык тапшырмаларда колдонуу жана өз тексттерин түзүү, карама-каршы жана талаш маалыматты табуу, алынган маалымдоо боюнча баалоочу пикирин жана өз көз карашын айтуу.

Төмөнкү таблицада предметтик стандарттардын жетишкендиктерин таап көрсөтүүгө багытталган тапшырмалардын түрлөрүнүн варианты жана бул же тигил тапшырмалар үчүн баанын оордугун болжолдуу бөлүштүрүү сунушталган.

1-таблица – Окуучулардын компетенттүүлүгүн баалоо үчүн тапшырмалардын түрлөрү

№	Окуучулардын компетенттүүлүгүн баалоочу тапшырмалардын түрлөрү	Баанын оордугун болжолдуу бөлүштүрүү	Тапшырмалардын топтор менен дал келиши
1.	Айтып берүүнүн түрлөрү	10%	1
2.	Окуучулардын текстке карата суроо берүүсү. Суроолорго жооп берүүсү	10%	1,2,3
3.	Чыгармалардын, образдардын, темалардын, эпизоддордун анализи	20%	

4.	Жазуу иштери (иштердин мазмунуна багыт алуу, окуучулардын рефлексиясынын негизинде өзбек тили сабактары менен байланышы): Эркин эссе. Аргументтештирилген эссе. Түрдүү жанрларда дил баян (эссе, жомок, тамсил, ыр, аңгеме).	15%	2,3
5.	Көркөм окуу. Сахналаштыруу. Иллюстрациялоо, жабыштырып жасоо, аппликация жана башкалар.	10%	3
6.	Адабий темалар боюнча чыгармачылык долбоор. Комплекстүү долбоор (сүрөт колдонуу менен чоң эмес изилдөө, музыка, информатика).	20%	2,3
7.	Чыгармачыл презентация	15%	2,3

Эскертүү:

Иштердин саны жана баалардын оордугу боюнча бөлүштүрүү класстан-класска компетенттүүлүгүнүн өсүү динамикасын эске алуу менен ишке ашырылат. Класстарга бөлүштүрүүгө ылайык баалоо үчүн жалпы багыт болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- жумуштун көлөмү;
- кабыл алуу менен түшүнүүнүн тереңдиги;
- өз алдынчалыктын деңгээли (демилгелөө, тандоо, интерпретациялоо);
- чыгармачылык ыкма;
- айтканын аргументтештирүүсү, текстке таяныч.

Окуучулардын ишмердүүлүгүнүн натыйжасын баалоо критерийлери ар бир тапшырмага жана иштин түрлөрүнө карата түзүлөт.

• Предметти өздөштүрүүнүн деңгээли

• Предметти өздөштүрүүнүн деңгээлдерин бөлүштүрүү үчүн негиз адабий чыгарманы кабыл алуу сапатына багытталган. Окуучулардын адабий чыгарманы кабыл алуусунун сапаты окурмандын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктарын анализдөөнүн негизинде түзүлөт. Кабыл алуунун сапаты деп окурмандын каармандар жана чыгарманын автору менен кошо башынан кечирүү, эмоциялардын динамикасын көрүү, жазуучу жараткан турмуш картинасын элестетүүнү кайра түзүү, каармандардын кылган жоруктарынын түп натыйжасы, мотивдери тууралуу ой жүгүртүү, чыгарманын каармандарын баалоо,

• автордун позициясын аныктоо, чыгарманын идеясын өздөштүрүү, б.а. автор койгон көйгөйдү өз жан дүйнөсүнөн баалап, сындoo жөндөмдүүлүгүн түшүнөбүз.

Чыгарманы толук түрдө кабыл алуу окуучунун адабий өнүгүүсүнүн жогорку деңгээли жөнүндө кабарлайт.

- Окуучунун окурмандык сезимдеринин активдүүлүгүн, кайра жаратуучу жана чыгармачыл элестетүүсүн, көз алдыга элестетүүсүнүн конкреттүүлүгүн

- жана көркөм жалпылоого сиңүү деңгээлин, окуунун, окурмандык баасынын жана ориентир алуусунун үстөмдүк кылуучу мотивдерин эске алып, окуучунун кабыл алуусунун үч деңгээлин бөлүп көрсөтүүгө болот:

- сюжеттүү окуялуу (төмөн) деңгээл образдуу-аналитикалык (орто) деңгээл идеялык-эстетикалык (жогорку) деңгээл

Баалоонун негизги принциптери:

Окуучуларды баалоодо мугалим – объективдүүлүк, негиздүүлүк, системалуулук, бирдиктүү талап, ар тараптуулук, жекелик мүнөздөгү принциптерди жетекчиликке алышы зарыл.

- Объективдүү баа субъективдүү жана жаңылыш ойду жокко чыгарат. Объективдүүлүк көп фактордон көз каранды. Алардын ичинен эң маанилүүсү окуунун максатынын диагноздүүлугу, баанын мазмуну менен объектти тандоонун негизделиши, талдоо, жыйынтыктарды баалоо методдору менен камсыздалышы. Объективдүүлүк төмөнкүлөрдөн турат:

- билим берүү системасынын көсөткүчтөрү менен критерийлерин аныктайт; илимий негизделген баалоо каражаттарынын мазмуну (суроолор менен тапшырмалар, тесттер, анкета, сурамжылоо);

- ар түрдүү баалоо процедураларынын (байкоо, өлчөө, анкета алуу, суроо-жооп) туура келүүчүлүгү;

- талапка жооп берген критерийлер аркылуу системадагы компоненттердин абалын баалоо.

- Өзгөчө белгилеп кетүүчү нерсе баанын чындыгынын объективдүүлүгү баалоону аткаруучу мугалимдерден, баа каражаттарынан жана методдордон көз карандысыздыгы.

Негиздүүлүк. Коюлган баа сөзсүз аргументи менен болушу керек. Ошол эле учурда, аргумент мазмундуу мүнөздөлүп жана мазмун формасы менен окуучунун аткарган ишине, баанын критерийлеринин талабына жооп берүүсү керек. Бааны негиздөөдө мугалим окуу материалынын көлөмүн, деңгээлин жана берилген тапшырманын аткарылган сапатына көңүл буруусу керек. Мугалим бааны аргументтегенде төмөндөгүлөрдү бөлүп көрсөтүшү керек:

- окуучунун анализ бере билүү билгичтиги; себеп-натыйжалык байланыштын орнотулушу; ой-жүгүртүүнү маалымдоосу;

- өзүнүн көз карашын далилдөөсү;

- ар кандай шартта алган билимин колдоно билүүсү;

- окуу материалын жалпылоо менен негизгисин белгилеп көрсөтө билүүсү.

Системалуулук принциби билим берүү процессинин баштапкы этабынан акырына чейин баа ишмердүүлүгү аткарылат. Системалуу баалоого билим берүү системасынын бардык компоненттери дуушар болот. Контролдоо менен баалоону системаны туруктуу текшерген жыштыкта өткөрүү керек. Баалоонун системалуулук принциби комплекстүү

ыкма аркылуу аткарылып, ар кандай формалар, методдор жана баа каражаттары тыгыз байланышта бирдиктүү максатта башкарылат.

Бирдиктүү талап. Көпчүлүк учурларда кээ бирокуучуларга жеңил суроолор берилсе, кээ бирөөлөргө узак жоопту талап кылган тапшырмалар берилет. Ал эми окуучулардын билими бирдей балл менен бааланат. Бардык окуучуларга бирдей талап коюлушу керек. Баалоодо бирдиктүү программалык талаптар коюлушу керек, билимди баалоодо бирдей критерий болууга тийиш. Окуучулар кандай билимди кандай көлөмдө өздөштүрүшү керек экендигин билүүсү керек.

Ар тараптуулук принциби. Баалоо окуучулардын ээ болгон билимдерин аныктоону, жана ошондой эле билгичтик менен көндүмдөрдү калыптандыруунун даражасын аныктоону шарттайт, алар ар тараптуулук принцибинин мазмунун түзүшөт. Мугалим ар тараптуу өнүгүү принцибин жетекчиликке алуу менен төмөндөгүлөрдү эске алуусу керек:

- өздөштүрүлгөн материал боюнча билимдин көлөмүн (окуу объектилери жана билимдин элементтери, түшүнүк, мыйзамдар, идеялар ж.б.);

- өздөштүрүлгөн билимдин деңгээли, билимди текшерүү, стандарттык эмес шартта билимди колдонуу;

- билимдин сапаты (толуктугу, бекемдиги, тереңдиги, ийилчектиги ж.б.).

Жекелик принциби. Баа жекелик мүнөздү да алып жүрөт. Оозеки же фронталдык суроо-жоопто, дил баян жазганда же жат жазуу жазганда, экзамен же зачетто дайыма өзгөчөлөнгөн билими билинип турат. Ошондуктан, баалоо процесси ар бир окуучунун билиминин деңгээлин билгенден кийин жүргүзүлүүгө тийиш. Жекелик принциби төмөндөгүлөрдү аныктоону талап кылат:

- окуу материалы боюнча окуучу эмнелерди билет; окуучунун билим деңгээли кандай;

- окутуу процессинде окуучу эмнени үйрөнө алган жок; жетишпегенин себеби кайсы;

- билими боюнча жетишпегендигин жоюу үчүн эмне кылуу керек.

- Ошондуктан, бул принциптин маңызы ар бир окуучунун өгөчөлүгүн жакындан билүү болуп саналат.

VI. РЕСУРСТУК КАМСЫЗДООГО МИНИМАЛДУУ ТАЛАПТАР

Өзбек адабиятын окутууда ресурстук камсыздоого карата минималдуу талаптар – стандарт боюнча 7-12-класстардын даярдык деңгээлине коюлган талаптарды ишке ашыруу үчүн зарыл болгон шарттарды түзүүгө багытталган окуу процессин материалдык-техникалык жактан камсыздоонун минималдуу талаптары.

Бул ресурстар окуучулардын калыптануусуна, билимди терең өздөштүрүүсүнө жана мугалимдердин натыйжалуу иштешине шарт түзөт. \

2-таблица – Ресурстук камсыздоо

Билим берүү ресурстарынын түрлөрү	Талаптардын мүнөздөмөсү
Маалыматтык-байланыш технологиялары	МКТнын заманбап каражаттары төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек: – глобалдык (Интернет тармагы) жана ички локалдык тармактын ресурстарына жетүү; – интерактивдүү билим берүү ишинин мүмкүнчүлүгү; – окуу мазмунун көрсөтүү. – үндү күчөтүүчү приборлор (колонкалар, наушниктер), көрүүсү, угуусу начар окуучулардын материалды өздөштүрүүсүн камсыз кылуучу субтитрлер. Компьютердик техниканын саны билим берүү керектөөлөрүнө ылайык келүүгө жана аны натыйжалуу пайдаланууга педагогдордун жана окуучулардын даярдык деңгээлин эске алууга тийиш. Санариптик компетенттүүлүктү өнүктүрүүгө багытталган мугалимдер үчүн квалификацияны жогорулатуу курстарын үзгүлтүксүз уюштуруу зарыл. Каражаттарды (персоналдык компьютерлер, сканерлер, принтерлер, мультимедиялык проекторлор ж.б.), анын ичинде майыптыгы бар балдар үчүн көмөкчү технологияларды (үндү күчөткүч, наушник, проектор, лупа ж. б.) камтыган заманбап компьютердик техника менен да камсыз кылынышы керек.
Санариптик билим берүү ресурстары	Санариптик билим берүү ресурстары, анын ичинде электрондук окуу китептери, предметтер боюнча тренажерлор, Интернет түйүнүндө издөө каражаттары жана издөө системалары, электрондук билим берүү материалдарынын коллекциялары, ошондой эле билим берүү интернет-порталдары менен камсыз болушу керек. Санариптик ресурстар плакаттар, таблицалар жана схемалар сыяктуу басылган визуалдык демонстрацияларды алмаштыра алат. Санариптик билим берүү булактары материалдарга, анын ичинде титрлерге жана наушниктерге визуалдык жана угуу мүмкүнчүлүгүн берет. Санариптик билим берүү ресурстары төмөнкү функцияларды аткарышы керек: – маалымат булактары; – керектүү маалыматты издөө куралдары; – окуу процессин уюштуруу каражаттары. Санариптик билим берүү ресурстарынын саны жана тизмеси зарылчылыктын жана жетиштүүлүктүн талаптарына жооп бериши керек.
Окуу-методикалык комплекстерн	Окуу процесси мугалим үчүн зарыл болгон методикалык камсыздоону (ченемдик-укуктук документтер, окуу программасы, КТП, окуу китеби, окуу программасы, мугалим үчүн методикалык сунуштамалар, жумушчу дептер ж.б.), маалымдамаларды жана сөздүктөрдү камтыган заманбап окуу-методикалык комплекс менен камсыз кылынууга тийиш. Окуу-методикалык комплекси төмөнкүлөрдү камсыз кылат: – предметтик мазмунду өздөштүрүү; – окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу; – окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;

	– билимдерди, көндүмдөрдү, компетенттүүлүктөрдү окуучулардын билим алуу муктаждыктарын эске алуу менен өнүктүрүү: окууда кыйынчылыктарга дуушар болгон окуучулар үчүн, ошондой эле таланттуу балдар үчүн материалдар (дидактикалык карточкалар, онлайн куралдар, графикалык уюштургучтар ж.б.).
--	---

VII. ШЫКТАНДЫРУУЧУ ЖАНА КООПСУЗ БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮН ТҮЗҮҮ

Негизги жана жалпы орто мектептик билим берүү чөйрөсү окуучулардын руханий-адеп-ахлактык, коомдук, илимий, маданий жана психикалык өнүгүүгө жетишүү милдеттерине тиешелүү сапаттуу билим берүүнү камсыз кылууда, окуучулар үчүн жагымдуу чөйрө болушу керек. Алардын ата-энелери (мыйзамдуу өкүлдөрү), окуучулардын физикалык, психологиялык жана социалдык саламаттыгын коргоого жана чыңдоого кепилдик берүүлөрү керек. Окуучуларга жана мугалимдерге карата ыңгайлуу шарттар болуусу шарт. Билим берүү чөйрөсү ар бир окуучуга билим берүүнү камсыздоо менен бирге анын ичинде ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарга шарт түзүп берүү.

Билим берүү чөйрөсү – физикалык, психологиялык жана академиялык жактан жана бул аспектилеринин ар бирин окуучуларга жана мугалимдерди окутууга түрткү берүүдө маанилүү ролду ойнойт.

Психологиялык чөйрө формативдик баалоону колдонуп, позитивдик бирин-бири колдоочу кайтарым байланыш түзүү, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн, сабакта активдүүлүгүн колдоо менен, ошондой эле сабакта объективдүү баалоо аркылуу түзүлөт.

Шыктандыруучу академиялык чөйрө окутуунун интерактивдик методдорун жана топтук иштердин формаларын колдонуу менен, окутуунун кошумча материалдарын, анын ичинде заманбап, көркөм жана илимий-популярдык иллюстрацияланган тексттерди колдонуп, окуучулардын иштерин маалымат менен стимулдаштыруучу изилдөө жана издөө методдорун пайдалануу менен калыптанат.

Билим берүү чөйрөсү физикалык, экологиялык, психологиялык жана гендердик стереотиптерди алдын алуучу төмөнкү коопсуздуктарды эске алуу менен уюштурулат.

Мектептин кеңсесиндеги бардык элементтер, алардын пайдаланылышынын санитардык-эпидемиологиялык эрежелери жана өрт коопсуздук, электр коопсуздук эрежелеринин ченемдик-укуктук актылары жана эрежелери коопсуздукту камсыз кылуучу талаптарга жооп берүү.

Жалпы билим берүү уюмунун бардык бөлмөлөрүндө жасалма жана табигый жарык берүү деңгээли гигиеналык талаптарга жооп берүү менен камсыз кылынат жана жылуулугу нормага төп келүү.

Электрондук маалыматтарды жана билим берүү чөйрөсүн пайдалангандыгы үчүн шарттар билим берүү мамилелеринин катышуучулары, санариптик билим берүү ресурстарынын коопсуздугу, билим берүү ишмердүүлүгүнүн коопсуздугу гигиеналык стандарттарга жана санитардык-эпидемиологиялык талаптарга ылайык, билим берүү ишмердүүлүгүн камсыз кылуу.